

CHRISTIAN KLOYBER–MARCUS G. PATKA
ÖSTERREICHER IM EXIL. MEXIKO 1938–1947

(Osztrákok száműzetésben. Mexikó, 1938–1947)

Wien, Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes 2002. 704 p.

A kötet egy közel 20 éves sorozat legújabb darabjaként jelent meg, amely a politikailag és származásuk miatt üldözött osztrák emigránsok sorsát mutatja be; alapvetően a DÖW archív anyagai alapján (Franciaország, 1984, Spanyolország, 1986, Belgium, 1987, Nagy-Britannia, 1992, USA 1995, Szovjetunió, 1999 és most Mexikó, 2002).

1938. március 19-én Isidro Fabela, Mexikó állandó képviselője a Népszövetségben írásban betervezte országa hivatalos tiltakozójegyzékét Ausztriának a hitleri Németország által történt megszállása, az Anschluss miatt. Ezzel és az ezt követő szolidaritási politikával – osztrák, német menekültek befogadásával – a mexikói államférfiak, diplomaták, politikusok demokratikus és forradalmi hagyományaik alapján jártak el. Ez a hivatalos tiltakozás feltűnést keltett a harmincas évek Európájában, mert elsőként Mexikó lépett fel a hitlerizmus rabló terjeszkedése ellen. Másfelől ez a népszövetségi dokumentum argumentumokat nyújtott később egy szabad Ausztria létrehozásához.

A kötet megemlékezés a Lazaro Cardenas elnök (1934–40) által vezetett Mexikó tettei előtt, amelyekkel úgyszólván feltűnést keltő módon sietett sok ezer spanyol polgárháborús harcos segítségére, osztrák és német írók, művészek, a náciak által üldözött zsidók megmentésére. Lazaro Cardenas elnök, Isidro Fabela delegációvezető, Gilberto Bosques, Mexikó párizsi, majd marseille-i főkonzulátusának vezetője és Lombardo Toledano Vicente, a mexikói szakszervezeti mozgalom vezetője álltak a nagyszabású mentési munkák élén.

Isidro Fabela már korábban felemelte szavát Genfben Etiópia, majd a köztársasági Spanyolország mellett. 1939 januárja és szeptembere között pedig négy jelentésben (Fabela-levelek) számolt be Cardenas elnöknek az európai helyzetről, a náciizmus terjedéséről, Németország szerepéről. Jelentései sokoldalú információk alapján elkészített alapos elemzések. Fabela élesen bírálja a francia és az angol külpolitikát, valamint a Szovjetunió magatartását. Végső soron Németország vereségét jósolja meg, de ez szerinte a Szovjetuniótól függ.

Jelentős szerepet vállalt Gilberto Bosques, aki rengeteg internáltat – elsősorban spanyolokat – látott el papírokkal, vízummal, illetve hajókat bérelt számukra. Az utolsó hajó 1942 tavaszán futott ki Marseille-ből Mexikó felé. Ekkor már nemcsak spanyolokat, hanem menekült zsidókat és osztrákokat, németeket mentett. A németek internáltak, majd elfogott kémekre kicserélte a mexikói kormány. Hazatérésekor nemzeti hősként ünnepelték.

A DÖW kiadványa dokumentumokkal mutatja be, hogyan mentett meg Cardenas, Fabela, Bosques, Toledano sok jeles alkotót. A könyv ismerteti Cardenas elnök ünnepélyes hangvételű levelét (86. dokumentum, 160. p.), amelyben közli pozitív döntését. Időpont: 1940. augusztus 7. Vízumot adtak Feuchtwangernak, Döblinnnek, Berthold Brechtnek, Wefelnek, André Gide-nek. És még számos író, zeneszerző, baloldali politikus életét mentették meg a mexikói vízumok (Leonhard Frank, Alfred Kantorowicz, Franz Dahlem, Hans Marchwitza, Anna Seghers, Egon Erwin Kisch, Gerhard Eisler és mások).

Az 1930-as években a náciak előli menekülés fő iránya Franciaország volt. A spanyol polgárháború végén tízezrével menekültek francia földre a köztársaság hívei, a Nemzetközi Brigád és a spanyol köztársasági hadsereg katonái. Ausztriából, Németországból, majd Csehszlovákiából nagy számban érkeztek Franciaországba a hazájukból elűldözöttek. 1939 elején a Daladier-kormány hatvan tábornokot állított fel a spanyol köztársasági menekültek részére. A leghírhedtebbek Le Vernet, Gurs, Saint Cyprien voltak. (Ezekben sok „spanyolos” magyar fogoly is volt, pl. Rajk László, a Sebes fivérek, Kurta János, Tömpe András, Szarvas Pál, Kárpáti József.) 1939. szeptember 1-jével a francia kormány elrendelte, hogy minden ellenséges országból érkezett, 17–48 év közötti külföldit internálni kell, vagyis a németek elől menekülő német és osztrák állampolgárokat is. (Ők először Csehszlovákiába szöktek, majd Franciaországba mentek, ott pedig 1940 júniusában ismét útra keltek: a meg nem szállt országrészt akarták elérni.) Sorsuk később

tragikusan alakult. Néhány francia táborparancsnok kinyitotta a kapukat, mások „fegyelmetlenül” átadták foglyaikat a fegyverszünet után a németeknek. Ekkor az internáltak közül sokan bevették a náluk lévő mérget, vagy más módon lettek öngyilkosok.

Arthur Koestler „A Föld söpredéke” című, izgalmas dokumentumregényében az utókorra örökítette a Le Vernet-i internálótáborban szerzett „élményeit”, valamint kiszabadulását is (magyarul: Budapest, Osiris Kiadó, 1998.). Általában nagyon vegyes, helyenként súlyosan elítélő benyomásait a németekkel hadban álló Franciaországról. Amikor Château de Neuf-ben meglátja az „ünnepélyesen” átvonuló német tankokat, rezignáltan jegyzeze fel: „Hányingerem támadt. Nekitámaszkodtam a kapunak, néztem őket, és úgy éreztem, hogy elmenőben mind engem néznek. Mert vadásznak rám és végighajszoltak az egész kontinensen... Utánam jöttek Berlintől Párizsig; át Bécsen és Prágán és végig az atlanti partokon, végül elértek ide, Franciaország legtávolabbi zugába és most elkapnak.” (196. p.) Nem „kapták el” őt, akit Francóék halálra ítélték, de az angolok megmentettek, és másodszor is kiszabadították, ekkor a verne-i táborból. És végül angol hajón érte el a szigetországot. Koestler művében keresztmetszetet nyújt az osztrák és német antifasiszták franciaországi életéről, szenvedéseiről és a vichyi kormányról, amely mint „ellenséges” külföldieket addig őrizte őket internálótáborjaiban, amíg végül kiszolgáltatta őket a náciknak. Nincs mód e helyütt részletesen foglalkozni Koestler könyvével, magával a kalandos életű szerzővel, a „Sötétség déliben” írójával.

A Mexikóba menekülteket bemutató könyv kilenc fejezetből áll: 1. A mexikói tiltakozás és előtörténete, 2. A nemzetiszocializmus Mexikóban, 3. Menekülés Európából és az út Mexikó felé, 4. Együttműködés osztrákok és németek között, 5. Az ARAM (Acción Republicana Austriaca de Mexico) megalapításának története és politikai elhelyezkedése, 6. Az ARAM kulturális programja és a Heinrich Heine Klub osztrák támogatása, 7. UDÖS (Die Union Deutscher und Österreichischer Sozialisten – Német és Osztrák Szocialisták Uniója), 8. A legitimisták és a Freie Österreicher Bewegung (Szabad Osztrák Mozgalom), 9. Nehéz visszatérés Ausztriába.

A kilenc fejezet mindegyike két részből áll: a tömör tartalmi ismertetésből, valamint a felhasznált dokumentumokból. Ez utóbbinál fő forrás a DÖW archívuma, amely az évtizedek során rendkívül kiszélesedett (külföldön maradtak hagyatéka, az 1980-as években pedig az oral history-interjúk), a mexikói állami levéltárt anyagai és Cardenas elnöki hivatalának 1938. november–1940. július közötti hivatalos okmányai. A 4–5. fejezetben ismertetik a szerzők a volt NDK Állambiztonsági Minisztériumának forrásait és dokumentumait. Ezekhez a BStU révén jutottak hozzá (Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen der Staatssicherheit der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik – szövetségi megbízott az egykori Német Demokratikus Köztársaság állambiztonsági dokumentumainak kezelésére). Számos anyagot idéznek szó szerint. A 285–298. oldalon például Alexander Abusch jelentései olvashatók Paul Merkerről, André Simonéről. A dokumentumok keletkezési ideje valószínűleg 1953. Általában a Stasi-anyagok zöme 1953-ban kelt, és tartalmuk igencsak ismerős: vagy informátori közlések, vagy pártfunkcionáriusoké pártbeli kollégáikról, szintén vezetőkről.

A könyvből átfogó képet kapunk – ahogy arra utaltunk – az osztrák, német politikai menekültek szervezkedéséről, tevékenységéről, törvényszerűen kialakult ellentéteikről. Egyszerűen az emigráns élet elmaradhatatlan negatívumairól. A volt állambiztonsági szervezet anyagai jól mutatják a sztálinizmus módszereinek alkalmazását, és mindazt, ami ebből következett: a régi harcosok közötti intrikákat, a koncepciók jellegű feltételezéseket, kijelentéseket, amelyek egyes esetekben később a börtönig, vagy éppen a bitófáig vezettek (ld. például a Slánsky-perben André Simone kivégzését, majd később rehabilitálását). A mozgalmi hátteret a Szovjetunió és szervei nyújtották.

A könyv rengeteg tény, személyt, több politikai csoportosulást mutat be. Sok olyan ember nevével találkozunk, akik az emigráció előtt, alatt, majd után neves személyiségként szerepeltek (Egon Erwin Kisch, Bruno Frei, André Simone és mások). Feltűnnek baloldali politikai szervezetek, amelyekben szocialisták, kommunisták tevékenykednek. Megjelennek a korábbi osztrák politikai élet tényezői, mint például Adolf Kozlik, az 1934. februári felkelés tevékeny résztvevője, vagy Habsburg Ottó, aki a távolból, az USA-ból akarta a mexikói legitimistákat megszervezni – sikertelenül. A könyv lapjain találkozunk Noel Fielddel is, akit a Rajk-perben elítéltek, majd kiszabadult és menedékkertot kérve Magyarországon maradt.

A szerzők külön fejezetben, röviden foglalkoznak a nemzetiszocializmus mexikói jelentésével. A mexikói szervezet emlékeztet a svájci német szervezet munkájára, amelyet szintén a követségről irányítottak. Mexikó az USA elleni német felderítés „anyahajója”-ként szerepelt a náci titkosszolgálatban. Erről érdemi vallomást tett a nürnbergi perben dr. Robert Kampner amerikai ügyész előtt Freiherr Rüd von Collenberg, az egykori mexikói német követ, aki a náci hírszerzéssel szoros kapcsolatban oldott meg feladatokat.

Az utolsó fejezet címe találon, „nehéz visszatérés”-ként jellemzi a háború utáni közvetlen eseményeket. És valóban: a Renner-kormány nem hívott haza egy menekült osztrákot sem (ellentétben Jugoszláviával és Gottwald Csehszlovákiájával). A túlnyomórészt baloldali osztrák menekültek ügyszólván megoldhatatlan helyzetbe kerültek: a győztes nyugati hatalmak átutazó vízum iránti kérelmeiket is rendre

elutasították. Erről az a levelezés tanúskodik, amelyet a DÖW archívumában őriznek, elsősorban Bruno Frei hagyatékában. Sokan – főként a zsidó származásuk miatt elmenekültek – nem kívántak visszatérni Ausztriába, ahonnan elűzték őket, rokonaikat lengyel haláltáborokban meggyilkolták, lakásaikat, tárgyaikat pedig elkonzfiskálták. Végleg megtelepedtek az őket barátságosan befogadó Mexikóban, új megélhetési lehetőségeket teremtettek maguknak.

A könyv szerzője leszögezi: az osztrák kommunisták kötelességüknek tartották a visszatérést és az új Ausztria felépítésében való közreműködést. A szocialista korszak beköszöntét várták Ausztriában is. Az események azonban másként alakultak. A kezdeti időszak helyzeti előnyeit, a szovjet támogatást az 1955-ös államszerződés váltotta fel. Az Osztrák Kommunista Párt összezsugorodott, napjainkban parlamenti képvisellel sem rendelkezik. Erős szociáldemokrata párt kormányzott évtizedeken át, a kommunisták elsősorban a helyi önkormányzatokban, illetve a szakszervezetekben tevékenykednek.

A kötetet a nagyszámú dokumentáción kívül értékes fényképanyag, forrás- és irodalomjegyzék, az előforduló fontosabb személyek bibliográfiai adatai, valamint névmutató egészíti ki.

Tihanyi János